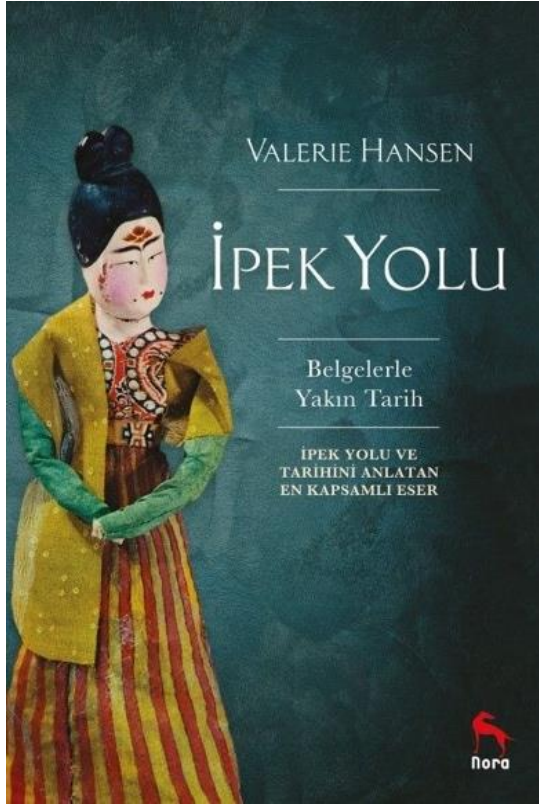

Kitap İncelemesi: İpek Yolu: Belgelerle Yakın Tarih

Book Review: The Silk Road: A New History

Zeynep Çağla ERİN

Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
ORCID: 0000-0002-3250-7514, e-mail: zeynepcagla.erin@gmail.com

Valerie HANSEN

İpek Yolu: Belgelerle Yakın Tarih

Çev. İlkem TOPAL

Nora Kitap, 2021 (orijinal basım 2015)

336 sayfa.

ISSN: 9789752473744

Makale Türü / Article Type Kitap İncelemesi / Book Review	Başvuru Tarihi / Submitted 25.11.2023	Kabul Tarihi / Accepted 15.01.2024
Bu makaleye atf için / To cite this article Erin, Z. Ç. (2024). Kitap İncelemesi: İpek Yolu: Belgelerle Yakın Tarih, <i>Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi</i> , 8(1), 120-124.		

Valerie Hansen tarafından kaleme alınan “İpek Yolu Belgelerle Yakın Tarih” isimli kitap, İpek Yolu tarihini anlatan en kapsamlı eser özelliği taşımaktadır. Kitapta “Orta Asya’nın Kavşağında Loulan Krallığı” başlıklı birinci bölüm, “İpek Yolu Dillerine Açılan Kapı Kuça ve Kızıl Mağaralar” başlıklı ikinci bölüm, “Çin ve İran Arasında Orta Yol Turfan” başlıklı üçüncü bölüm, “Sogdların Ata Toprakları, İpek Yolu Tüccarları, Semerkand ve Sogdiana” başlıklı dördüncü bölüm, “İpek Yolu’nun Kozmopolit Son Durağı Tarihi Çangan, Günümüzde Xi’an” başlıklı beşinci bölüm, “İpek Yolu Tarihinin Zaman Kapsülü Dunhuang Mağaraları” başlıklı altıncı bölüm, “Budizm ve İslam’ın Sincan’a Giriş Kapısı Hotan” başlıklı yedinci bölüm ve “Orta Asya’dan Geçen Kara Yollarının Tarihi” başlıklı sonuncu bölümüyle birlikte toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Nora Kirap tarafından 2021 yılında basılan eser toplam 335 sayfadan oluşmaktadır.

Valerie Hansen, yeni keşfedilen belgeler ve arkeolojik bulguları kullanarak İpek Yolu'na dair yaygın inanışın aksine, bu yolun sadece kervanlar ve tüccarlarla dolu bir ticaret yolu olmadığını iddia etmektedir. Hansen, çeşitli kaşiflerin ve tüccarların bakış açılarına dayalı bir dizi anlatı aracılığıyla İpek Yolu'nun kasaba ve ticaret rotalarını birbirine kültürel anlamda bağladığı iddiasını, arkeolojik kazılarda elde edilen ticaret dökümanları ve tarihi eserlerle desteklemektedir. İpek Yolu'nun kullanıldığı yaygın rotalar arasında Çin'in kuzeybatısındaki altı eyalet: Niya (尼雅), Kucha (龜茲), Turpan (吐鲁番), Dunhuang (敦煌), Khotan (和田市) ve Xi'an (西安市) ve günümüz Özbekistan'ından Semerkant şehri bulunmaktadır. Hansen, çeşitli bulgulardan yola çıkarak İpek Yolu'nun, mal ticaretinin yoğun bir şekilde yapıldığı bir rota olmaktan ziyade kültür, sanat ve dinin bir aracı olduğunu iddia etmektedir. Orta Asya, Çin, Hindistan ve diğer yerleri birbirine bağlayan bu çöl yolları aracılığıyla Budizm, Zerdüştlük ve hem Hint-Avrupa hem de Asya dilleri gibi önemli kültürel kavramlar Taklamakan Çölü'nün her iki tarafından yayılmıştır. Kitaptaki her bir bölüm yukarıda bahsi geçen argümanları kanıtlamak üzere Çin'deki şehir-devletlerinin mevcut arkeolojik, sanatsal ve metinsel bulgularını titizlikle incelemektedir.

Kitabın “Orta Asya’nın Kavşağında Loulan Krallığı” başlıklı birinci bölümü, MÖ 200 yıllarında Çin'in kuzeybatısında yaşayan ve kendilerine ait yazı sistemi olmayan halka Afganistan'ın kuzeyinden ve Pakistan'dan gelen göçmenlerin 'yeni yazıyı' tanıttıklarını gösteren tarihi ahşap tahta parçası ile başlamaktadır. Hansen birinci bölümde, söz konusu belgenin İpek Yolu'ndaki dil, kültür ve dinlerin aktarımında başrol olduğunu gösteren ve bugün kayıp şehir olarak bilinen Niya'yı anlatmaktadır. İpek Yolu güzergahı üzerinde arkeolojik kazılardan elde edilen ahşaba yazılmış bulgular, Niya antik kentinde bulunan halkın yazılı bir dili olmadığını ortaya koymaktadır. Fakat Batı'ya göç eden Kharoshthi¹ yazı sistemine sahip göçmenler, bölgedeki tapu anlaşmazlıklarını, bürokratik kayıtları ve ticaret anlaşmalarını kayda geçirmiştir. Bu belgeler İpek Yolu'ndaki kültürel etkileşimin ikinci yüzyılda başladığının kanıtı olarak gösterilmektedir.

Kitabın birinci bölümüne adını veren Loulan (Çince karşılığı Shanshan) krallığı göçmenleri zamanla asimile olmuştur. Krallık toprakları günümüzde, Çin'in nükleer

¹ Kharoshthi ya da Kharoṣṭhī yazısı, aynı zamanda Gāndhārī yazısı olarak da bilinen, Hint alt kıtasının kuzeybatı sınırlarından Afganistan üzerinden Orta Asya'ya kadar çeşitli halklar tarafından kullanılmış olan eski bir Hint-İran yazısıdır.

deneme arazisinde küçük bir bölgede yer almaktadır. Bu bölümün önemli bir detayı, Loulan belgelerinde 330 yılına ait olan ahşap vergi fişidir, bu fişin Semerkant'tan gelen tüccar ve iki Çinli memur arasında gerçekleştirilen bir ticaret olduğu açıklanmaktadır. Bu bölgede yerli halk ve göçmenler toprağı işlemiş ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamışlardır. Ayrıca kadınların ekonomiye tam olarak katılımı ve erkeklerle aynı haklara sahip olmaları önemli bir bulgudur. Bu dönemde merkezi bir para sistemi olmadığı için Çinliler ile gerçekleştirilen ticarete ipek bir para birimi olarak kullanılmaktadır. Beşinci yüzyıla gelindiğinde ise Orta Asya'daki çalkantılı dönem nedeniyle ticaret trafiğı duraksamaya uğramıştır, Loulan kullanılmayan bir güzergah haline gelmiş ve rota kuzeye geçiş yapmıştır.

Kitap “İpek Yolu Dillerine Açılan Kapı Kuça ve Kızıl Mağaralar” başlıklı ikinci bölümle devam etmektedir. Bu bölümde Kuchean belgelerine odaklanarak aynı argüman ortaya koyulmaktadır. İkinci bölümde uzak mesafeli İpek Yolu ticaretinin, tüccarlar tarafından başlatılıp işletilmediğı aksine Çin ordusunun İpek Yolu ekonomisine önemli katkıda bulunduğu anlatılmaktadır. Merkezi Çin orduları Orta Asya'da konuşlandırıldıktan sonra madeni para, tahıl ve kumaş ticaret akışı bölgede yoğun olarak gerçekleştirilmiştir. Çin birliklerinin katkı sağladığı büyük İpek Yolu ticareti, seyyahlar ve gezginler tarafından sürdürülerek devam ettirilmiştir.

Bu bölümde Hansen, özellikle Kızıl mağaralar üzerinde durmuştur. Mağaralarda dünyanın dört bir yanından taşınmış Asya sanat eserleri bulunmaktadır. Kuça bölgesine ait olan Kuça ve Çin dillerinde yazılmış dökümanlar, bölgedeki ticareti ve vize yerine geçen seyahat fişleriyle birlikte devletin ticarete yer alan kişileri yakından denetlediğinin önemli bir kanıtı olarak gösterilmektedir. Çin ordusunun zamanla artan at talebi ise bu dökümanlara yansımıştır, ayrıca ticaretin önemli ölçüde yerel yöneticilerin bastırıldığı sikkelerle sürdürüldüğünü göstermektedir.

Hansen'e göre, Kuça'dan günümüz dünyasına ulaşan kanıtlar İpek Yolu'ndaki ticaretin ve kültürel etkileşimin standartlaşmış resmini bozarak önemli alternatif perspektif sunmaktadır. Çin ordusu ekonomiye önemli katkıda bulunmuş, para Çin ordularının konuşlandığı bölgelerde daha sık kullanılmış ve tahıl, kumaş gibi ürünler ticarete ön plana çıkmıştır.

Yazar “Çin ve İran Arasında Orta Yol Turfan²” isimli üçüncü bölümde, Turfan yakınlarındaki Astana mezarlığında bulunan 2000'den fazla belgeye dayanarak İpek Yolu'nun sadece bir ticaret merkezi olmadığı hipotezini kanıtlar nitelikte argümanlar ortaya koymaktadır. Hansen MÖ 600 yılında Çin resmi devlet dairesinden alınan ücretli vergi makbuzlarına odaklanarak, ticaretin yalnızca küçük ölçekli ve yerel bölgeler arasında olmadığını, ayrıca Çin'in ana ticaret ürünlerinin (pirinç, ilaç, bakır, zerdeçal, ham şeker, altın, gümüş, ipekten yapılmış kumaş-iplik ve gübre yapımında kullanılan amonyum klorür) bölgede sıkça tercih edildiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, İpek

² 640'tan sonra Tang İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş ve bölge Çin şehri haline gelmiştir. Turfan, Tang İmparatorluğuna bağlı üç yüz eyaletten biri olmuştur.

Yolu ticareti genellikle Çin hanedanlığı harcamalarının bir alternatifidir ve sadece yolda hizmet için bulunan tüccarlar tarafından kullanılan bir güzergah değildir.

Wuhan Üniversitesi tarih bölümünden Prof. Tang Zhangru'nun katkılarıyla bölgede gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar (465 kazı), Çin ile Turfan arasında diplomatik ilişkilerin kurulduğunu ve Çin'in (Tang) en önemli ticaret ortağı olduğunu kanıtlamıştır.

Ayrıca üçüncü bölümün sonuna göre, 1209 yılında Moğollar'ın Turfan'da Uygurları yenmesiyle birlikte bölgede Moğol ve Uygur ittifakı başlamıştır. 1383'te İslam'ı kabul eden Hızır Hoca, Turfan'ı fethetmiş ve İslam'ı bu bölgede yaygınlaştırmıştır. Bölge 1756 Qing Hanedanlığı dönemine kadar Çin'den bağımsız olarak yaşamını sürdürmüştür. Çin'in bölgedeki hakimiyetine kadar olan dönemde Turfan kendi kendine yetebilen bir ekonomiye sahip olmuş fakat yüksek faizler nedeniyle yerel halk zamanla borçlanmıştır.

“Sogdların Ata Toprakları, İpek Yolu Tüccarları, Semerkand ve Sogdiana” başlıklı dördüncü bölümde Çin yazılı edebiyatında da bahsi geçen, ticaret yapan Sogdlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Sogdlar İran kültürünün bir parçası olup Zerdüş inancını benimsemişlerdir. Ayrıca Sogd'lar ‘ticarete uyanık olan kişiler’ olarak tasvir edilmiştir. Hansen'e göre Rus arkeologların kazıları, 780'de terk edilmiş olan Panjikent adlı Sogd şehrinin kumlar altında kalmış olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu kazılar, hanelerde Zerdüş inancını gösteren ateş sunakları olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Sogdların, Mezopotamya kökenli bereket tanrıçalarına taptikları ortaya çıkmıştır.

İpek Yolu'nun güzergahına ait Batı Pazarı olaran adlandırılan yakın bir kasabada, beş Zerdüş tapınağı inşa edilmiştir. Ayrıca bölgede Hristiyanlıkla ilgili kanıtlar da bulunmaktadır. Yazar, sekizinci yüzyılda Orta Asya halklarının Çin'den kağıt üretimini öğrendiğini belirtmektedir. Arap kayıtlarına göre, 751 yılında Talas Irmağı Savaşı'nda Abbasiler, Çin'e karşı ezici bir üstünlük sağlamış ve daha sonra başkentlerini Bağdat'a taşımışlardır. Bu gelişmeden sonra Çinli savaş esirlerinden kağıt yapımını öğrenmişlerdir. 800 yılına gelindiğinde ise kağıt, Orta Çin'den İslam dünyasına ve Orta Asya'ya tamamen yayılmıştır. Hansen, kağıt keşfinin tıpkı dokuma ipek gibi ulaştığı her coğrafyayı entelektüel anlamda etkilediğini vurgulamaktadır. Ucuz kağıdın yayılmasıyla birlikte kitaplar, yüksek zümreye ait bir ürün olmaktan çıkıp birçok kişinin ulaşabileceği başvuru kaynaklarına dönüşmüştür.

Beşinci bölüm “İpek Yolu'nun Kozmopolit Son Durağı Tarihi Çangan, Günümüzde Xi'an”, özellikle Xi'an kentinin hem Çin hem de dünya kültür mirası için önemli bir arkeolojik merkez olduğu vurgulamaktadır. Xi'an Çinli olmayan birçok azınlığı içinde barındıran çok kültürlü bir şehir olma özelliği taşımakla birlikte, Tang Hanedanlığı döneminde on milyon nüfusa ulaşmıştır. İpek Yolu'nun Doğu pazarı birçok yerli ürünü içinde barındırmış, Batı pazarı ise kervanlarla getirilen ithal ürünlerle ön plana çıkmıştır. Bu ürünler 'hang' adı verilen dükkanlarda pazarlanmıştır. Beşinci bölüm, yirmi yıl boyunca başkent olan Xi'an'ın 904 yılına kadar olan yükselişini ve çok kültürlülüğünü tasvir etmektedir. Yazara göre, İpek Yolu ticaretinin ve dini arkeolojik bulguların en önemli noktası olan Xi'an, ticaret yollarının durgunlaşmasıyla birlikte küresel sayılabilecek büyük ölçekli ticareti de sakin bir döneme sokmuştur.

“İpek Yolu Tarihinin Zaman Kapsülü Dunhuang Mağaraları” isimli altıncı bölüm İpek Yolu için önemli bir yer olan Dunhuang'ı anlatmaktadır. Dunhuang beş yüz kadar mağaraya sahip göz alıcı bir bölge olarak tasvir edilmekle birlikte, mağalarda yer alan

Hindistan, İran, Çin ve Orta Asya motifleriyle dikkat çekmektedir. Mağaralarda bulunan kırk binden fazla antik Çin kağıdına yazılmış parşömen koleksiyonu İpek Yolu için en geniş ve kapsamlı belgeleri içinde barındırmaktadır.

Hansen, ustalıkla farklı dillerin, yazı sistemlerinin ve teknolojilerin karmaşık gelişmelerini, etkileşimlerini takip etmekte ve tüm bunları yedinci bölümde ustaca anlatmaktadır.

Üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Gandhara (Hint-Aryan) mültecileri tarafından Niya'ya getirilen Kharoshthi yazısı, önemli bir kültürel etkileşimin parçasıdır. Bu yazı sadece Gandharan dilinde kullanılmamış aynı zamanda Niya sakinleri tarafından anadil olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Aurel Stein tarafından Ender'e de bulunan Kharoshthi yazılı ahşap levha, Hotan sakinlerinin de İran dillerini yazmak için Kharoshthi'yi kullandığını kanıtlamaktadır. Kharoshthi yazısı, yaklaşık M.S. 400'e kadar bölgede kullanılmış, ardından Brahmi yazısıyla değiştirilmiştir. Hansen tarafından aktarılan başka bir ilginç anlatı, Kucha bölgesinin daha önce bilinmeyen dillerinin keşfidir. İki Alman araştırmacı tarafından ilk kez 1908'de Tocharian olarak tanımlanan, Balkh ve Yuezhi halklarıyla ilişkilendirilen bu iki dil, daha sonra Agnean ve Kuchean olarak çok sayıda bilimsel tartışma ve araştırmadan sonra ortaya çıkarılmıştır.

“Budizm ve İslam’ın Sincan’a giriş Kapısı Hotan” isimli yedinci bölümde yazar, dini bir tema üzerine odaklanmıştır. Hansen, bu zamana dek İpek Yolu’nun açıklanmasında kullanılan Budizm belgelerinden ziyade, az bilinen belgelere başvurmuştur. Örneğin, Dunhuang'da bulunan bir dua metni, ve Dandan Uiliq'te bulunan bir Yahudi-Farsça mektup, Turfan'da bulunan Doğu Hristiyan Kilisesi'nin metinlerinin Süryanice yazılmış ve Sogca'ya çevrilmiş açıklamalar kullanılmıştır. Bu bölümde aynı zamanda Turfan'da bulunan Maniheizm belgelerini, el yazmalarını ve resimleri ele alınmış, bu dine ait temel inançlar ve uygulamalar ilk kez İpek Yolu araştırmaları sayesinde gün yüzüne çıkarılmıştır. Bahsi geçen belgeler temel alınarak, Uygur Kağanlığı'nın sekizinci yüzyılda resmi din olarak Maniheizmi seçtiği ve 1000 yılı civarında Budizme döndüğüne dair bilgiler ortaya çıkarılmıştır. İpek Yolu belgeleri aynı zamanda Zerdüş inancına da ışık tutmaktadır.

“Orta Asya’dan Geçen Kara Yollarının Tarihi” başlıklı son bölüm İpek Yolu’nun insanlık tarihi içinde en az seyahet edilen, özgün kültürlerle ait tohumları içinde barındıran bir yol olduğu tasvir edilmektedir. Hansen’e göre İpek Yolu’nun tamamını, taşınan malları ve toplam rota sayısını kesin olarak belirlemek çok zordur. İpek Yolu yirminci yüzyılda sistematik olarak haritaya geçirilmiş, rotalar üzerinde Çin MS 200 ve 1000 yılları arasında hakimiyetini sürdürmüştür. İpek Yolu kavramı ilk kez Baron Ferdinand tarafından 1877 yılında ilk kez kullanılmıştır.

Hansen, İpek Yolu hakkında en güncel arkeolojik çalışmaları, döküman keşiflerini ve geçmiş ile günümüz arasında yaşanan akademik tartışmaların birçoğunu tek bir ciltte sunmuştur. Fakat kitap anlaşılabilirlik açısından Çin ve Orta Asya tarihi okumaları ile desteklenmelidir. Sonuç olarak bu eser, İpek Yolu ve onun bağlantı kurduğu lokasyonlar, diller, dinler, siyasi, sosyal ve ekonomik tarih hakkında tarihi belgelere dayanan detaylı bir anlatı sunmaktadır.